

Commentaire
de l'esprit
d'Éveil

Commentary
on
Bodhicitta

༄༅། །བྱུང་ཚུབ་སེམས་ཀྱི་འགྲེལ་པ་ཞེས་བྱ་བ་བཞུགས་སོ།།
Bodhicitta-vivāraṇa-nāma

Ārya Nāgārjuna

༄༅། རྒྱ་ལར་སྐད་དུ། །པོ་རྩ་ཕྱི་བོ་ཐམས་ཀྱི་ལྷ་མོ། །བོད་སྐད་དུ། བྱང་ལྷུ་བ་སོམས་ཀྱི་འགྲོལ་པ་ཞེས་
བྱ་བ། །དཔལ་རྗེ་རྗེ་སོམས་དཔལ་ལ་ཕྱག་འཚལ་ལོ། །

En sanskrit : *Bodhicitta-vivāraṇa-nāma* ;
en tibétain : *byang chub sems kyi 'grel pa zhes
bya ba*.
Hommage au glorieux Vajrasattva !

In Sanskrit: *Bodhicitta-vivāraṇa-nāma* ;
in Tibetan: *byang chub sems kyi 'grel pa zhes
bya ba*.
Homage to glorious Vajrasattva!

དངོས་པོ་ཐམས་ཅད་དང་བྲལ་བ། །ཕྱང་པོ་ཁམས་དང་སྐྱེ་མཆེད་ཀྱི། །ཁག་བྱུང་དང་འཛིན་པ་རྣམས་སྤངས་
པཎ། །ཚོས་བདག་མེད་པ་མཉམ་ཉིད་པས། །

« Libre de la dualité du sujet et de l'objet
Liée aux agrégats, aux domaines et aux
sources de perception,
Eux-mêmes dénués de toute existence
réelle,
Les choses n'ont pas de soi et de ce fait sont
égales.

“Of inherent being all entities are free.
The aggregates, the elements, the sense
fields,
Percepts and perceivers are devoid of real
existence.
All things are equal in their lack of self,

རང་སེམས་གདོད་ནམས་མ་སྐྱེས་པ། །སྤོང་པ་ཉིད་ཀྱི་རང་བཞིན་ནོ། །ཞེས་བྱ་བ་འབྲུང་ངོ། །

Notre esprit n'est donc jamais né :
Telle est la nature de la vacuité. »
Voilà l'extrait [du *Tantra de Guhyasamāja*
que je vais commenter].

And thus our minds primordially
Are unborn and their nature emptiness."
This is said [in the *Guhyasamāja-tantra*].

སངས་རྒྱལ་བཙུག་ལྷན་འདས་རྣམས་དང་། །བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཆེན་པོ་དེ་རྣམས་ཀྱིས་ངི་ལྟར་བྱང་ཆུབ་
ཆེན་པོར་སྲུགས་བསྐྱེད་པ་དེ་བཞིན་དུ། །བདག་གིས་ཀྱང་སེམས་ཅན་མ་བརྒྱལ་བ་རྣམས་བསྐྱེད་པ་དང་། །མ་
གྲོལ་བ་རྣམས་དགྲོལ་བ་དང་། །དབུགས་མ་ཕྱུང་བ་རྣམས་དབུགས་དབྱུང་བ་དང་། །ཡོངས་སུ་སྲུང་ན་ལས་མ་
འདས་པ་རྣམས་ཡོངས་སུ་སྲུང་ན་ལས་བསྐྱེད་པའི་ཕྱིར་དུས་འདི་ནས་བཟུང་ནས་སྤིང་པོ་བྱང་ཆུབ་ལ་མཆིས་ཀྱི་
བར་དུ་བྱང་ཆུབ་ཆེན་པོར་སེམས་བསྐྱེད་པར་བསྐྱོད། །

Comme les bienheureux bouddhas et les
grands bodhisattvas engendrèrent l'esprit
d'Éveil, moi aussi, pour libérer les êtres
qui n'ont pas été libérés, délivrer ceux qui
ne sont pas libres, reconforter ceux qui
manquent de reconfort et faire en sorte
que ceux qui ne sont pas au-delà de la
souffrance y parviennent, désormais et
jusqu'au cœur de l'Éveil, je vais engendrer
l'esprit du grand Éveil.

Just as the Bhagavan Buddhas and the great
Bodhisattvas cultivated the state of mind
directed to great enlightenment, I too, from
this moment until the heart of enlighten-
ment is gained, will cultivate this same state
of mind directed to great enlightenment. I
will do so in order to carry over to the other
shore those who have not yet crossed, in or-
der to free those as yet unfreed, to summon
those who have not yet been summoned,
and to place in the state beyond all suffering
those who are not yet there."

བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་གསང་སྲུགས་ཀྱི་སྤོང་པ་སྤོང་པ་རྣམས་ཀྱིས་དེ་ལྟར་ཀུན་རྫོབ་ཀྱི་རྣམ་པས་བྱང་
ཆུབ་ཀྱི་སེམས་སྤོན་པའི་རང་བཞིན་ཅན་བསྐྱེད་ནས།

Les bodhisattvas qui pratiquent selon les
Mantras Secrets engendreront ainsi l'esprit
d'Éveil en tant que vœu sur le mode con-
ventionnel,

It is by reflecting thus that Bodhisattvas
who engage in the practice of the Secret
Mantra must first cultivate relative bo-
dhicitta, which has the character of an
intention.

དོན་དམ་པའི་བྱང་ཆུབ་ཀྱི་སེམས་བསྐྱོམ་པའི་སྟོབས་ཀྱིས་བསྐྱེད་པར་བྱ་བ་ཡིན་པས་དེའི་ཕྱིར་དེའི་རང་བཞིན་
བཤད་པར་བྱའོ།

après quoi ils engendreront, par le pouvoir
de la méditation, l'esprit d'Éveil absolu.
C'est ce dernier que je vais donc définir.

They must then go on to cultivate ultimate
bodhicitta through the strength of their
meditation. For this reason, the nature of
ultimate bodhicitta must be explained.

1. བྱང་ཆུབ་སེམས་ཀྱི་བདག་ཉིད་དངོས། །དཔལ་ལྷན་རྗེ་མེ་བསྐྱེད་པར་བྱེད་པའི་བྱང་ཆུབ་སེམས་ཀྱི་བསྐྱོམ་པ་
ནི། །སྲིད་པ་འཛིན་དེ་བདག་གིས་བཤད།

M'étant prosterné devant les glorieux
[porteurs de] vajra
Qui incarnent l'essence de l'esprit d'Éveil,
Je vais expliquer la méditation sur l'esprit
d'Éveil
Qui détruit l'existence conditionnée.

To bodhicitta's very nature,
The glorious one who wields the vajra, I
bow down.
The meditation upon bodhicitta
That destroys saṃsāra, this I will explain.

2. སངས་རྒྱལ་རྣམས་ཀྱི་བྱང་ཆུབ་སེམས། །བདག་དང་ཕྱང་སོགས་རྣམ་རིག་གི་ །རྟོག་པ་རྣམས་ཀྱིས་མ་
བསྐྱོབས་པ། །རྟོག་ཏུ་སྟོང་ཉིད་མཚན་ཉིད་བཞེད།

Pour les bouddhas, l'esprit d'Éveil
N'est pas obscurci par les pensées
Intellectuelles comme le soi et les agrégats,
Et toujours il a pour caractère la vacuité.

Bodhicitta, all the Buddhas say,
Is unobscured by veils of thought:
Conceptions of such things as self and
aggregates,
Which always have the character of
emptiness.

3. སྟིང་རྗེས་བརྒྱན་པའི་སེམས་ཀྱིས་ནི། །འབད་པས་བསྐྱོམ་པར་བྱ་བ་ཡིན། །ལྷགས་རྗེའི་བདག་ཉིད་སངས་
རྒྱལ་གྱིས། །བྱང་ཆུབ་སེམས་འདི་རྟོག་ཏུ་བསྐྱོམས།

3. Il faut, l'esprit imprégné de compassion,
Méditer avec diligence sur cet esprit
d'Éveil.

Les compatissants bouddhas
Méditent constamment dessus.

With minds moist with compassion
We should strenuously meditate on
bodhicitta.

The Buddhas, who personify compassion,
Meditate upon it constantly.

4. ལུ་སྒྲེགས་ཅན་གྱིས་གང་བཏགས་པའི། །བདག་དེ་རིགས་པས་རྣམ་དབྱེད་ན། །ལུང་རྣམས་ཀུན་གྱི་ནང་རྣམས་
ནཏྲོ། །གང་ཞིག་གནས་ཀྱང་རྗེད་མ་ཡིན། །

Si l'on analyse logiquement ce soi
Imaginé par les non-bouddhistes,
On ne le trouve, si tant est qu'il pût s'y loger,
Dans aucun des agrégats.

When the self imagined by non-Buddhists
Is analyzed with reasoning,
It is not found to dwell
Within the aggregates.

5. ལུང་རྣམས་ཡོད་ཀྱི་དེ་རྟག་མིན། །དེ་ཡང་བདག་གི་ངོ་བོ་མིན། །གང་ཡང་རྟག་དང་མི་རྟག་གཉིས། །རྟེན་
དང་བརྟེན་པའི་དངོས་པོ་མེད། །

Les agrégats existent mais ne sont pas
permanents :
Ils ne peuvent donc pas constituer le soi.
Le permanent et l'impermanent ne
peuvent
Avoir un rapport de contenant et de
contenu.

The aggregates are there and yet they are
impermanent.
Thus they do not constitute the nature of
the self.
Impermanent and permanent
Are never linked as things supporting and
supported.

6. བདག་ཅེས་བྱ་སྟེ་ཡོད་མིན་ན། །བྱེད་པོ་ཞེས་བྱ་གལ་རྟག། །ཚོས་ཅན་ཡོད་ན་ཚོས་རྣམས་ལ། །འཇིག་རྟེན་
ན་ནི་དབྱེད་པ་འཇུག། །

Si le « soi » n'existe pas,
Comment le concevoir comme un agent
permanent ?
Il faut que le sujet existe dans le monde
Pour se mettre à agir sur les choses.

If what you call the self does not exist,
The so-called agent, how can this be permanent?
For in the experience of the world, it's only
when there is a subject
That its attributes can be examined.

7. གང་ཕྱིར་རྟག་པས་དོན་བྱེད་པ། །རིམ་དང་ཅིག་ཅར་གྱིས་མིན་པ། །དེ་ཕྱིར་ཕྱི་རོལ་ནང་དུ་ནི། །རྟག་པའི་
དངོས་དེ་མེད་པ་ཉིད། །

7. Or, puisque ce qui est éternel n'a
d'efficience
Ni graduelle ni soudaine,
Il n'y a, au dehors comme au dedans,
Absolument rien d'éternel [comme le soi].

Since something permanent lacks causal
power
[That functions] gradually or in a single
instant,
There's no enduring entity [of self]
Neither in the outer nor the inner sphere.

8. གཤམ་ཏེ་རུས་ན་ཅི་སྟེ་ལྷོས། །དེ་ནི་ཅིག་ཅར་དངོས་འབྱིན་འགྱུར། །གང་ཞིག་དངོས་གཞན་ལ་ལྷོས་པ། །དེ་
ནི་རྟག་དང་རུས་ལྡན་མིན། །

Si [le soi] était efficient, comment serait-il dépendant

Puisqu'il produirait ses effets tout d'un coup ?
Ce qui dépend d'une autre réalité que soi-même

N'est pas éternel et n'a aucune efficience.

If such a thing had causal power, how could it be dependent?

It would instantaneously produce its real effects.
Dependent upon something else, a thing
Is neither permanent nor does it [in itself]

have causal power.

9. གཤམ་ཏེ་དངོས་ན་རྟག་མིན་ཏེ། །དངོས་རྣམས་རྟག་ཏུ་སྐྱད་ཅིག་གྱིར། །གང་གྱིར་མི་རྟག་དངོས་པོ་ལ། །བྱེད་
པ་པོ་ཉིད་བཀག་པ་མེད། །

Si le soi était une réalité [efficiente], il ne serait pas éternel,

Car les réalités [efficientes] sont toujours instantanées.

Par conséquent les réalités impermanentes
N'ont pas ce créateur dont l'essence vient d'être réfutée.

If the self is an efficient entity, it is not permanent,

For efficient entities are always momentary.

Thus, regarding entities that are impermanent,

A creating agent is refuted. There is no such thing.

10. བདག་སོགས་བྲལ་བའི་འཛིག་རྟེན་འདི། །ཕུང་པོ་ཁམས་དང་སྐྱེ་མཆེད་དང་། །གཟུང་དང་འཛིན་པ་ཉིད་དག་
གོ། །སློ་ཡིས་རྣམ་པར་འཛོམས་པར་འགྱུར། །

Ce monde dénué de soi

S'écroule quand l'intelligence comprend

Les agrégats, les domaines et les sources,

Ainsi que les concepts de sujet et d'objet.

Bereft of such a thing as self, this world

Collapses utterly when there's an understanding

Of the aggregates, elements and sense fields,

Percepts and perceivers.

11. སན་པར་བཞེད་པ་རྣམས་གྱིས་ནི། །གཟུགས་དང་ཚོར་བ་འདུ་ཤེས་དང་། །འདུ་བྱེད་རྣམ་ཤེས་ཕྱང་པོ་ལྷ། །
དེ་ལྟར་ཉན་ཐོས་རྣམས་ལ་གསུངས། །

Ceux qui veulent faire le bien des autres

Ont enseigné aux Auditeurs l'existence

Des cinq agrégats : formes, sensations,

Représentations, facteurs de composition
et consciences.

Those who wished to benefit

Have spoken of five aggregates of form and

feeling and perception,

Conditioning factors, consciousness:

Thus they taught the Śrāvakas.

12. ཀང་གཉིས་མཚོག་གིས་རྟུ་ཡང་། བཀུགས་ནི་དབྱ་བ་དོས་འདྲར་སྤང་། ཚོར་བ་ཚུ་ཡི་ཚུ་བྱར་འདྲ། །
འདུ་ཤེས་སྒྲིག་རྒྱ་དང་མཚུངས་ཤིང་། །

Mais à l'intention des bodhisattvas,
Le Meilleur des Hommes a toujours
enseigné
Les cinq agrégats comme suit :
Les formes sont comparables à l'écume sur
la mer,

And yet the supreme leaders of the human
race
Have always given to the Bodhisattvas
This instruction on the aggregates:
That form is like a mass of foam,

13. འདུ་བྱེད་ཚུ་ཤིང་དང་འདྲ་ལ། རྣམ་ཤེས་སྒྲུ་མ་ལྟ་བུ་ཞེས། ལྷུང་པོ་བསྟན་པ་འདི་ལྟ་བུ། ལྷུང་ཚུ་བ་སེམས་
དཔའ་རྣམས་ལ་གསུངས། །

Les sensations aux bulles à la surface de l'eau,
Les représentations aux mirages,
Les compositions aux bananiers
Et les consciences aux illusions magiques.

That feeling's like a bubble on the stream,
Perception like a trick of light,
Conditioning factors like a plantain tree,
And consciousness a magical display.

14. འབྲུང་ཚེན་བཞི་ཡི་རང་བཞིན་ཅན། བཀུགས་ཀྱི་ཡུང་པོར་རབ་ཏུ་བཤད། ལྷག་མ་གཟུགས་མེད་ཉིད་དུ་ནི། །
མེད་ན་མི་འབྲུང་གྱིར་ན་འགྲུབ། །

Il expliqua clairement que l'agrégat de la
matière
Était constitué par les quatre éléments
Sans lesquels les formes ne pourraient
apparaître.
Ainsi prouva-t-il que les agrégats restants
étaient immatériels.

And they explained the aggregate of form
As being of the nature of four elements.
And so it is perforce established
That the other aggregates are incorporeal.

15. དེ་དག་རྣམས་ཀྱི་མིག་གཟུགས་སོགས། །ཁམས་རྣམས་བཤད་པ་དེ་དག་ཉིད། །སྐྱེ་མཚེད་དག་ནི་གཟུང་བ་
དང་། །འཛིན་པར་ཡང་ནི་ཤེས་པར་བྱ། །

Parmi ceux-ci, l'œil, les formes et ainsi de suite
Sont expliqués comme étant les domaines ;
Quant aux sources de perception, sachez
qu'elles s'appliquent
À l'objet perçu et au sujet qui perçoit.

Of these, the eye and form (and all the
other senses and their fields)
Have been described as elements.
And the sense fields should be understood
As percepts and perceivers.

16. གཟུགས་རྒྱུ་མེད་གཞན་དབང་པོ་མེད། བྱེད་པོའི་དབང་པོ་གིན་ཏུ་མེད། སྐྱོད་པ་པོ་དང་སྐྱོད་པ་དག །ཡང་
དག་སྐྱོད་པར་རིགས་མ་ཡིན།

Il n'y a pas d'atomes de matière ni, par ailleurs, de facultés des sens ;
Quant à l'agent, il est totalement dépourvu de conscience.
Il n'est donc pas logique d'admettre que des causes
Puisseient réellement produire des effets.

The particle of form does not exist; the sense powers do not exist;
The sense power of an agent is completely nonexistent.
The production of effects by causes that produce them—
None of it can be sustained by reasoning.

17. གཟུགས་རྒྱུ་དབང་གེས་སྐྱོད་མིན་ཏེ། །དེ་ནི་དབང་པོ་ལས་འདས་ཡིན། །འདུས་པས་དེ་རྣམས་སྐྱོད་བྱེད་
ནཏོ། །ཚོགས་པ་དེ་ཡང་མི་འདོད་དོ།

Un atome de matière ne peut pas produire de conscience sensorielle
Puisqu'il se situe au-delà des facultés des sens.
S'il la produit du fait qu'elles se rencontrent,
C'est bien cette rencontre qu'il restera à prouver.

A particle of form does not produce the visual consciousness,
Because it lies outside the sense power's range.
Perhaps a group of them produces it?
But such a gathering is not asserted!

18. མྱོགས་གྱི་དབྱེ་བས་ཕྱེ་བ་ཡིས། །རྒྱུ་ཕྱན་ལ་ཡང་དབྱེ་བ་མཐོང་། །གང་ལ་ཆ་གས་གྱིས་བརྟགས་པ། །དེར་
ནི་རྒྱུ་ཕྱན་ཇི་ལྟར་འཐད།

En divisant l'atome en ses composantes Directionnelles, on lui trouve [toujours] des parties.
Comment peut-on concevoir un *atome* (« insécable »)
Qui serait pourvu de parties ?

The partless particle is found to have divisions,
For it can be divided by direction.
How can a thing that may be analysed into its parts
Be valid as a partless particle?

19. ཕྱི་རོལ་དོན་ནི་རྣམ་གཅིག་ལ། །ཐུང་དང་གེས་པ་འཇུག་པར་འགྱུར། །ཡིད་འོང་གཟུགས་ནི་གང་ཡིན་པ། །དེ་
ཉིད་གཞན་ལ་གཞན་དུ་འགྱུར།

Le même objet extérieur
Est perçu de différentes façons.
Un « beau corps », par exemple,
Est perçu différemment par d'autres [que soi].

With the same external object
Different consciousnesses may engage;
And what to one seems beautiful
May seem quite different to another.

20. བྱང་མེད་གཟུགས་ནི་གཅིག་ལུ་ལ། །འོ་དང་འདོད་བྱ་བཟའ་བ་ལ། །ཀུན་རྒྱ་ཚགས་ཅན་གྱི་རྣམས་བཞིན། །
རྣམ་པར་རྟོག་པ་གསུམ་ཡིན་ནོ། །

Ainsi le même corps de femme
Sera cadavre pour l'ascète, objet de désir
Pour l'amoureux et aliment pour le chien :
Voilà autant d'idées différentes.

Related to the self-same female body,
Three distinct perceptions may arise.
For ascetics or for those who have desire or
for dogs,
It will appear a corpse, a lovely object, or as
something edible.

21. དོན་མཚུངས་པ་ཡིས་དོན་བྱེད་པ། །མི་ལམ་གཞོན་པ་བཞིན་མིན་ནམ། །མི་ལམ་སང་པའི་གནས་སྐབས་
ལ། །དོན་བྱེད་པ་ལ་བྱུང་པར་མེད། །

L'efficience [causale] de cet objet unique
n'est-elle pas
Comparable aux maux que l'on subit en rêve ?
Dans l'état de veille, lorsqu'on ne rêve pas,
Il [le corps de la femme] a la même efficience.

Is not the causal power of this same thing
Like something that may harm us in our
dreams?
For whether in the waking state or in a dream,
There is no difference in its causal power.

22. གཟུང་དང་འཛིན་པའི་ངོ་བོ་ཡིས། །རྣམ་ཤེས་སྣང་བ་གང་ཡིན་པ། །རྣམ་ཤེས་ལས་ནི་ཐ་དད་པར། །ཕྱི་རོལ་
དོན་ནི་འགའ་ཡང་མེད། །

Dans les représentations de la conscience
Régie par la dualité du sujet et de l'objet,
Il n'y a pas le moindre objet extérieur
Qui serait différent de la conscience.

With apprehended and with apprehending
aspects,
Consciousness appears.
There is no outer thing at all
That is distinct from consciousness.

23. དེ་ཕྱིར་དངོས་པོའི་ངོ་བོར་ནི། །ཕྱི་དོན་རྣམ་པ་ཀུན་ཏུ་མེད། །རྣམ་ཤེས་སོ་སོར་སྣང་བ་འདི། །གཟུགས་གྱི་
རྣམ་པར་སྣང་བར་གྱུར། །

En conséquence, il n'est absolument
Aucun objet extérieur qui aurait une
essence réelle.
Ce sont différentes perceptions de la conscience
Qui apparaissent sous l'aspect des formes
et du reste.

Therefore there's no outer thing at all
That is a true existent entity.
Various appearances of consciousness
Are seen as form and all the rest.

24. ཇི་ལྟར་སྐྱེ་བོ་སེམས་སྐྱོངས་པས། །སྐྱུ་མ་སྒྲིག་རྒྱུ་བྱི་བ་ཡི། །ཁྲོད་ཁྲེའ་ལ་སོགས་མཐོང་བ་ལྟར། །དེ་བཞིན་གསུགས་སོགས་སྣང་བ་ཡིན། །

Les êtres à l'esprit confus
Perçoivent les formes et les autres objets des sens
Comme on prend pour réel un spectacle de magie,
Un mirage ou une cité de Gandharvas.

Just as magical displays or mirages
Or cities of Gandharvas might be seen
By those with confused minds,
It's thus that forms and all the rest appear.

25. བདག་ཏུ་འཛིན་པ་བསྐྱོག་པའི་ཕྱིར། །ཡུང་པོ་ཁམས་སོགས་བསྟན་པ་ཡིན། །སེམས་ཅོམ་པོ་ལ་གནས་ནས་ཀྱི། །སྐྱལ་ཆེན་རྣམས་ཀྱིས་དེ་ཡང་སྤངས། །

Les agrégats, les domaines et les sources
ont été enseignés
Pour arrêter la croyance au soi [selon
l'esprit-seulement].
Quant au point de vue des adeptes de
l'esprit-seulement,
Ceux dont la fortune est grande
l'abandonnent aussi.

In order to dispel belief in self,
The aggregates, the elements and all the
rest were taught.
And having once subscribed to Mind Alone,
The greatly fortunate abandon even this.

26. རྣམ་པར་ཤེས་པར་སྐྱབ་པ། །སྣ་ཚོགས་འདི་ནི་སེམས་སུ་གྲུབ། །རྣམ་ཤེས་རང་བཞིན་གང་ཞེ་ན། །དེ་ནི་དཔལ་དབྱ་སྟེ། །

Pour les adeptes de la conscience, toute
Cette multiplicité relève de l'esprit.
Qu'est-ce que la conscience ?
C'est ce que nous allons voir à présent.

For those who say that all is consciousness,
The manifest array is proved to be the mind.
But what's the nature of this consciousness?
This is what should be explained.

27. འདི་དག་ཐམས་ཅད་སེམས་ཅོམ་ཞེས། །ཐུབ་པས་བསྟན་པ་གང་མཛད་དེ། །བྱིས་པ་རྣམས་ཀྱི་སྐྱུག་པ་ནི། །སྤང་བའི་ཕྱིར་ཡིན་དེ་ཉིད་མིན། །

Quand le Sage enseigne
Que « tout n'est qu'esprit »,
C'est pour calmer les êtres puérils
Qui ont peur : il n'en est pas réellement
ainsi.

When the Sage declared that all is "mind
alone",
He spoke in such a way that childish beings
Might throw off their fear.
And yet the truth is not like this.

28. ཀུན་བརྟགས་དང་ནི་གཞན་དབང་དང་། ཡོངས་སུ་སྲུབ་པ་འདི་ཉིད་ནི། རྫོང་ཉིད་བདག་ཉིད་གཅིག་སུ་ཡི། །
ངོ་བོ་སེམས་ལ་བརྟག་པ་ཡིན། །

L'imaginaire, le dépendant

Et l'absolument existant

Ont la même nature de vacuité :

Ce sont des fictions de l'esprit, lequel est
leur essence.

The imputed, the dependent,

And the ultimate existent—

These are all ascriptions of the mind,

Whose nature is but emptiness itself.

29. ཐེག་ཆེན་དགའ་བའི་བདག་ཉིད་ལ། ཚོས་ལ་བདག་མེད་མཉམ་པ་ཉིད། སེམས་ནི་གདོད་ནས་མ་སྐྱེས་པ། །
སངས་རྒྱལ་གྱིས་ནི་མདོར་བསྟུན་གསུངས། །

À ceux qui aiment le Grand Véhicule

Le Bouddha enseigne en bref

L'égalité et l'absence de soi des choses,

De même que l'esprit qui n'est jamais né.

To those who take delight in Mahāyāna,

Buddha spoke in brief about

The “no-self” of phenomena, their

evenness,

And said the mind's primordially unborn.

30. རྣམ་འབྱོར་སྦྱོད་པ་བ་རྣམས་གྱིས། །རང་གི་སེམས་གྱི་དབང་བྱས་ཏེ། །གནས་ཡོངས་གྱུར་ནས་དག་པའི་
སེམས། །སོ་སོར་རང་རིག་སྦྱོད་ཡུལ་བཟོད། །

Pour les Yogācārin, « adeptes du yoga »,

Le contrôle de son propre esprit

A le pouvoir de le transformer. L'esprit
ainsi purifié

Est connu par sa propre sagesse qui se
connaît elle-même.

The Yogācārin say

That when the mind is wholly tamed,

This mind is pure and utterly transformed,

And is the object of its self-cognition.

31. འདས་པ་གང་ཡིན་དེ་ནི་མེད། །མ་འོངས་པ་ནི་ཐོབ་པ་མིན། །གནས་ཕྱིར་གནས་ནི་ཡོངས་གྱུར་པ། །ད་ལྟ་
བ་ལ་ག་ལ་ཡོད། །

La [pensée] passée n'existe plus ;

La pensée future n'existe pas encore ;

La pensée présente, où est-elle

[réellement],

Si l'esprit change constamment d'état ?

But its past is now no more;

And for its future, this is not yet reached;

And since its state is constantly in flux,

Where is it, in the present instant, now?

32. དེ་ཇི་ལྟར་དེ་ལྟར་སྤང་མིན། ཇི་ལྟར་སྤང་དེ་དེ་ལྟར་མིན། རྣམ་ཤེས་བདག་མེད་ངོ་བོ་སྟེ། རྟོན་གཞན་
རྣམ་པར་ཤེས་པ་མེད། |

Elle n'apparaît pas telle qu'elle est
Et n'est pas telle qu'elle apparaît.
La conscience est par nature dénuée de soi
Et n'a pas d'autre support.

Just how it is—that's not as it's perceived;
And how it is perceived—that is not how it
is!
Consciousness, by nature, is without a self,
And yet it does not have another base.

33. ཇི་ལྟར་ཁབ་ལེན་དང་ཉེ་བས། །ལྷགས་ནི་སྤྱར་དུ་ཡོངས་སུ་འཁོར། །དེ་ལ་སེམས་ནི་ཡོད་མིན་ཏེ། །སེམས་
དང་ལྷན་ཞིང་སྤང་བར་འགྱུར། |

De même que le fer
Se rapproche aussitôt de l'aimant
Sans posséder d'esprit
Mais comme s'il en avait un, ...

When brought close to a magnet,
Iron quickly circles it.
To all appearance it is animate,
And yet there is no mind therein.

34. དེ་བཞིན་ཀུན་གཞིའི་རྣམ་ཤེས་ནི། །བདེན་མིན་བདེན་པ་བཞིན་དུ་ནི། །གང་ཚོ་འགྲོ་འོང་གཡོ་བར་འགྱུར། |
དེ་ཚོ་སྲིད་པ་འཛིན་པར་བྱེད། |

De même la conscience fondamentale
N'est pas réelle mais, comme si elle l'était,
Elle se déplace, va et vient
En faisant croire à l'existence.

In such a way, although it has no true
existence,
Fundamental consciousness
Moves back and forth as though it had—
And then the world is apprehended.

35. ཇི་ལྟར་རྒྱ་མཚོ་དང་ནི་ཤིང་། །སེམས་ནི་མེད་ཀྱང་གཡོ་བར་འགྱུར། །དེ་བཞིན་ཀུན་གཞིའི་རྣམ་ཤེས་ནི། །ལྷས་
བརྟེན་ནས་ནི་གཡོ་བ་ཡིན། |

De même que l'océan et les arbres bougent
Sans pour autant avoir d'esprit,
De même la conscience fondamentale
Se meut dépendamment d'un corps.

Just as the ocean and the trees
Can move although they are not animate,
Likewise once supported by a body,
The fundamental consciousness is mobile
too.

36. ལུས་མེད་ན་ནི་རྣམ་པར་ཤེས། །ཡོད་པ་མིན་ཞེས་ཡོངས་ཏྲོག་ན། །དེ་ཡི་སོ་སོ་རང་རིག་ཉིད། །ཅི་འདྲ་ཞེས་
ཀྱང་བརྗོད་པར་གྱིས།

S'ils croient que la conscience
N'existe pas sans corps,
Qu'ils nous expliquent donc
Ce qu'est leur sagesse qui se connaît elle-
même.

If, without a body, it is thought that
There's no consciousness,
They must now describe for us
What self-cognizing consciousness is like.

37. སོ་སོ་རང་རིག་ཉིད་བརྗོད་པས། །དེ་ནི་དངོས་པོ་ཉིད་དུ་བརྗོད། །འདི་དེ་ཡིན་ཞེས་བརྗོད་པ་ནི། །རུས་མིན་
ཞེས་ཀྱང་བརྗོད་པ་ཡིན།

En disant qu'elle se connaît elle-même,
Ils en font une réalité substantielle.
Mais ils disent aussi qu'il leur est
Impossible de la décrire.

Affirming self-cognizing consciousness,
They say it is a real, existent entity.
And yet they also say that it's impossible
For it to be described as this or that!

38. རང་ལ་ངེས་བཞིན་གཞན་དག་ལ། །ངེས་པ་བསྐྱེད་པར་བྱ་བའི་ཕྱིར། །ཏྲག་ཏུ་འབྲུལ་པ་མེད་པར་ནི། །མཁའས་
རྣམས་རབ་ཏུ་འདུག་པ་ཡིན།

Or pour partager
Leur conviction avec les autres,
Les sages devraient toujours user
De raisonnements parfaits.

That they might bring to other minds
The certainty residing in their own,
The learned should engage themselves
With unmistakable reasoning.

39. ཤེས་པས་ཤེས་བྱ་ཏྲོགས་པ་སྟེ། །ཤེས་བྱ་མེད་པར་ཤེས་པ་མེད། །དེ་ལྟར་ན་ནི་རིག་བྱ་དང་། །རིག་བྱེད་
མེད་ཅེས་ཅིས་མི་འདོད།

C'est la conscience qui perçoit l'objet de
connaissance :
Il n'y a pas de conscience sans objet de
connaissance.
Dans ce cas, pourquoi n'admettraient-ils
pas
Qu'il n'y a ni objet connu ni sujet qui le
connaît ?

Cognition apprehends the objects of
cognition;
No cognition is there in the absence of
such objects.
Why, therefore, do they not grant
That known and knower are without
existence?

40. སེམས་ནི་མིང་ཙམ་ཡིན་པ་སྟེ། །མིང་ལས་གཞན་དུ་འགའ་ཡང་མེད། །མིང་ཙམ་དུ་ནི་རྣམ་རིག་བཟོ། །
མིང་ཡང་རང་བཞིན་མེད་པ་ཡིན། །

« Esprit » n'est qu'un nom
Et rien d'autre.

Ne voyez dans la conscience qu'un nom,
Et le nom lui-même est dépourvu de
réalité.

The mind is just a name;

It's nothing other than a name.

Consider that cognition is a simple name,
A name that also lacks reality.

41. རང་ངམ་དེ་བཞིན་ཕྱི་རོལ་ལམ། །ཡང་ན་གཉིས་ཀའི་བར་དག་ཏུ། །རྒྱལ་བ་རྣམས་ཀྱིས་སེམས་མ་རྟོན། །
དེ་ཕྱིར་སྐྱུ་མའི་རང་བཞིན་སེམས། །

Ni dedans, ni dehors,
Ni entre les deux

Les Vainqueurs n'ont trouvé d'esprit :
L'esprit est donc illusoire.

Outside or within

Or in between these two,

The Conquerors have never found this
mind.

It therefore has the nature of illusion.

42. ཁ་དོག་དབྱིབས་ཀྱི་དབྱེ་བའམ། །གཟུང་བ་དང་ནི་འཛིན་པའམ། །སྐྱེས་པ་བུད་མེད་མ་ནིང་སོགས། །ངོ་བོ་
སེམས་ནི་གནས་པ་མིན། །

Les catégories de couleur et de forme,
Les [concepts de] sujet et d'objet,
Le masculin, le féminin ou le neutre :
Dans aucune de ces choses ne réside
l'esprit.

The mind by nature does not dwell

In different colours or in shapes,

In percept or perceiver,

Female, male, or neither of these two.

43. མདོར་ན་སངས་རྒྱལ་རྣམས་ཀྱིས་ནི། །གཟིགས་པར་མ་ལྟར་གཟིགས་མི་འགྱུར། །རང་བཞིན་མེད་པའི་རང་
བཞིན་ཅན། །ངོ་བོ་བུད་ན་གཟིགས་པར་འགྱུར། །

Bref, les bouddhas ne l'ont jamais vu

Et ne le verront jamais :

Comment pourraient-ils voir

Ce qui a pour essence d'être sans essence ?

In brief, the Buddhas have not seen it,

And they never shall.

For how could they behold

What, by its nature, lacks inherent
nature?

44. དངོས་པོ་ཞེས་བྱ་ནམ་ཏྲོག་ཡིན། །ནམ་ཏྲོག་མེད་པ་སྣོད་པ་ཡིན། །གང་དུ་ནམ་ཏྲོག་སྣང་གྱུར་བ། །དེར་ནི་
སྣོད་ཉིད་གཤམ་ཡོད། |

Les « réalités » sont des concepts,
Et l'absence de concepts est vacuité.
Comment pourrait-il y avoir vacuité
Là où un concept apparaît ?

The so-called “entity” is but a thought.
And emptiness is where there are no
thoughts.
Now how can there be emptiness
Where thoughts appear?

45. ཏྲོགས་བྱ་ཏྲོགས་བྱེད་རྣམ་པའི་སེམས་ཀྱི་དཔྱད་པ་བཞིན་གསུམ་གྱིས་མ་བཞིགས་ཀྱི། །གང་ན་ཏྲོགས་བྱ་
ཏྲོགས་བྱེད་ཡོད། །དེར་ནི་བྱུང་ཚུབ་ཡོད་མ་ཡིན། |

Les ainsi-allés n'ont jamais vu d'esprit
Se différenciant en connaisseur et connu :
Là où il y a connaisseur et connu,
Il n'y a pas d'Éveil.

The mind in aspect of a knower and a
known,
The Tathāgatas have not seen.
Wherever there's a knower and a known,
Enlightenment is not yet gained.

46. མཚན་ཉིད་མེད་ཅིང་སྐྱེ་བ་མེད། །ཡོད་གྱུར་མ་ཡིན་ངག་ལམ་གྲུལ། །མཁའ་དང་བྱུང་ཚུབ་སེམས་དང་ནི། །
བྱུང་ཚུབ་གཉིས་མེད་མཚན་ཉིད་ཅན། |

Sans caractéristiques et sans naissance,
Ils ne sont pas et aucun langage ne peut les
décrire :
L'esprit d'Éveil et l'Éveil ont
Le même caractère que l'espace.

Lacking attributes and origin,
It does not “exist”, and words recoil from
it.
The character of bodhicitta and
enlightenment itself
Is indivisible from space.

47. བྱུང་ཚུབ་སྐྱིད་པོ་ལ་བཞུགས་པའི། །བདག་ཉིད་ཆེན་པོའི་སངས་རྒྱལ་དང་། །བཙེ་ལྷན་ཀུན་གྱིས་དུས་ཀུན་
ཏུ། །སྣོད་པ་མཁའ་དང་མཚུངས་པར་མཁྱེན། |

De tous temps, tous les bouddhas
Et les êtres aimants, ces grands êtres
Qui trônent au cœur de l'Éveil,
Savent que la vacuité est pareille à l'espace.

The Buddhas, those great beings
Dwelling in the essence of enlightenment,
And also those endowed with great
compassion,
At all times know that emptiness is similar
to space.

48. དེ་ཕྱིར་ཚོས་རྣམས་ཀུན་གྱི་གཞི། ཞི་ཞིང་སྐྱུ་མ་དང་མཚུངས་པར། བཞི་མེད་སྲིད་པ་འཇིག་བྱེད་པའི། །
སྟོང་པ་ཉིད་འདི་རྟག་ཏུ་བསྐྱོམ་། །

C'est pourquoi, sur le fondement de toutes choses,
La vacuité paisible, illusoire
Et infondée, on méditera constamment,
Car elle détruit l'existence [samsârique].

And therefore Bodhisattvas should at all times meditate
Upon this base of all phenomena:
Emptiness, the peaceful, illusion-like and groundless,
Which overthrows existence in saṃsāra.

49. སྐྱེ་མེད་དང་ནི་སྟོང་ཉིད་དང་། བདག་མེད་ཅེས་བྱུང་སྟོང་པ་ཉིད། བདག་ཉིད་དམན་པ་གང་སྟོམ་པ། །དེ་
དེ་སྟོམ་པར་བྱེད་པ་མིན། །

La méditation des êtres mineurs sur la vacuité
Prétendument « sans naissance », « vacuité »
Ou « absence de soi » n'est pas la méditation
Sur la vacuité.

They do not meditate on this
Who meditate upon a lesser kind of emptiness:
A so-called “absence of origination”,
“Emptiness”, “no-self”.

50. དགོ་དང་མི་དགོའི་རྣམ་རྟོག་གི། རྒྱུན་ཚད་པ་ཡི་མཚན་ཉིད་ཅན། སྟོང་ཉིད་སངས་རྒྱུས་གྱིས་གསུངས་
གཞན། །དེ་དག་སྟོང་པ་ཉིད་མི་བཞེད། །

Les bouddhas ont déclaré que [la méditation]
Sur la vacuité a pour marque
L'interruption du flot des pensées
bénéfiques ou nuisibles.
Pour eux les autres [méditations] ne sont pas vacuité.

Emptiness the Buddhas have defined
As but the ending of the stream
Of good and evil thoughts:
They do not speak of emptiness in any other way.

51. སེམས་ལ་དམིགས་པ་མེད་པ་ཡི། བཞུགས་པ་ནམ་མཁའི་མཚན་ཉིད་ཡིན། །དེ་དག་སྟོང་ཉིད་སྟོམ་པ་ནི། །
ནམ་མཁའ་སྟོམ་པར་བཞེད་པ་ཡིན། །

L'esprit qui demeure sans objet conceptuel
A les mêmes caractéristiques que l'espace.
Pour les bouddhas, méditer sur la vacuité,
C'est méditer sur l'espace.

A mind abiding concept-less
Has the character of space
And those who meditate on emptiness,
Meditate, the Buddhas say, on spaciousness.

52. ལྷོང་ཉིད་སེདྲེའི་སྒྲ་ཡིས་ནི། །སྒྲ་བ་ཐམས་ཅད་སྒྲག་པར་མཛོད། །གང་དང་གང་དུ་དེ་དག་བཞུགས། །དེ་
དང་དེར་ནི་སྒྲོང་ཉིད་འགྱུར། །

La vacuité est un rugissement
Qui effraie tous les théoriciens :
Quelle que soit leur position,
Elle s'avérera vacuité.

The lion's roar of emptiness
Intimidates the theories of philosophers.
No matter what position they embrace,
That very stance reverts to emptiness.

53. གང་གི་རྣམ་ཤེས་སྐྱད་ཅིག་མ། །དེ་ཡི་དེ་ནི་རྟག་མ་ཡིན། །སེམས་ནི་མི་རྟག་ཉིད་ཡིན་ན། །སྒྲོང་བ་ཉིད་དུ་
རི་ལྟར་འགལ། །

La conscience [selon l'esprit-seulement]
Est instantanée et donc impermanente.
En quoi l'impermanence de l'esprit
Contredit-elle sa vacuité ?

Those who say that consciousness is
momentary
Must also grant that it's not permanent.
And if the mind's impermanent,
How does this contradict its emptiness?

54. མདོར་ན་སངས་རྒྱལ་རྣམས་གྱིས་ནི། །སེམས་ནི་མི་རྟག་ཉིད་བཞེད་ན། །དེ་དག་སེམས་ནི་སྒྲོང་ཉིད་དུ། །ཅི་
ཡི་སྲིར་ན་བཞེད་མི་འགྱུར། །

Bref, si les bouddhas jugent
Que l'esprit est impermanent,
Pourquoi les adeptes de l'esprit-seulement
N'admettraient-ils pas sa vacuité ?

All the Buddhas have, in brief,
Declared the mind to be impermanent.
Why should it not be said therefore
That mind is also empty?

55. ཐོག་མ་ཉིད་ནས་སེམས་གྱི་ནི། །རང་བཞིན་རྟག་ཏུ་མེད་པར་འགྱུར། །དངོས་པོ་རང་བཞིན་གྱིས་གྲུབ་པ། །
རང་བཞིན་མེད་ཉིད་བཟོད་པ་མིན། །

Dès l'origine et à jamais
L'esprit n'existe pas réellement :
Ce qui ne veut pas dire qu'il y aurait
Une chose appelée esprit dont l'être seul
serait irréal.

Always, from the very outset,
Mind has lacked inherent nature.
But note: I do not say a thing inherently
existent
Is deprived of its inherent nature.

56. དེ་སྐད་བརྗོད་ན་སེམས་ཀྱི་ནི། །བདག་གི་གནས་པ་སྤངས་པ་ཡིན། །རང་གི་རང་བཞིན་ལས་འདས་པ། །དེ་
ནི་ཚོས་རྣམས་ཚོས་ཉིད་མིན། །

S'il en est ainsi, l'esprit
N'a plus de soi,
Car ce qui déborde de la substance d'une
chose
Ne peut en être la nature ultime.

By speaking in this way
A mind endowed with self has been rejected:
The essence of phenomena
Cannot be what transcends their very
nature.

57. ཇི་ལྟ་བུ་རམ་མངར་བ་དང་། །མེ་ཡི་རང་བཞིན་ཚ་བ་བཞིན། །དེ་བཞིན་ཚོས་རྣམས་ཐམས་ཅད་ཀྱི། །རང་
བཞིན་སྟོང་པ་ཉིད་འདོད། །

De même que la mélasse est sucrée
Et le feu chaud par nature,
De même, par nature,
Toutes choses sont vacuité.

Just as sweetness is the nature of molasses,
And just as fire's nature is its heat,
In such a way is emptiness
Asserted as the nature of phenomena.

58. སྟོང་ཉིད་རང་བཞིན་དུ་བརྗོད་པས། །གང་ཞིག་ཆད་པར་སྤྲོ་བ་མིན། །དེས་ནི་རྟག་པ་ཉིད་དུ་ཡང་། །འགའ་
ཞིག་སྤྲོས་པ་མ་ཡིན་ནོ། །

En disant que les choses sont vides,
Je ne les taxe pas de néant,
Mais je ne dis pas non plus par là
Que la vacuité soit permanente.

Declaring emptiness to be their nature—
This is not a nihilistic proposition.
Neither do we mean at all
That [emptiness] is permanent.

59. མ་རིག་ནས་བརྩམས་ཀྱི་བ་ཡི། །མཐར་ཐུག་ཡན་ལག་བརྩུ་གཉིས་ཀྱི། །བརྟེན་ནས་བྱུང་བའི་བྱ་བ་ནི། །ཁོ་
བོ་མི་ལམ་སྤྱུ་འདྲར་འདོད། །

Les activités produites en interdépen-
dances
Selon douze facteurs qui vont
De l'ignorance à la vieillesse,
Je les tiens pour des rêves et des illusions
magiques.

The workings of dependent co-production
Arising in twelve links,
That start with ignorance and end with
age:
All these, I say, resemble dreams and
magical displays.

60. ཡན་ལག་བརྒྱ་གཉིས་འཁོར་ལོ་འདི། །སྲིད་པའི་ལམ་དུ་འཁོར་བ་སྟེ། །དེ་ལས་གཞན་དུ་སེམས་ཅན་གང་། །
ལས་འབྲས་སྲོད་པར་འདོད་པ་མེད། །

Cette roue à douze rayons
Tourne sur la voie de l'existence :
Personne ne pense qu'un être subit
Autrement les effets de ses actes.

Apart from such a twelve-linked wheel
That rolls along the path of life,
I do not think that there are beings
Reaping the results of what they do.

61. ཇི་ལྟར་མེ་ལོང་ལ་བརྟེན་ནས། །བཞིན་གྱི་དགྲིལ་འཁོར་སྐྱང་གྱུར་པ། །དེ་ནི་དེར་འཕོ་མ་ཡིན་ཞིང་། །དེ་
མེད་པར་ཡང་དེ་ཡོད་མིན། །

De même que la forme du visage
Qui apparaît dans un miroir
Ne s'y transporte point mais
Sans miroir n'aurait pas de reflet, ...

In dependence on a mirror,
The face's maṇḍala appears.
The face is not transferred into the mirror,
And yet without the mirror, there's no
image of the face.

62. དེ་བཞིན་སྐྱང་པོ་ཉིང་མཚམས་སྦྱོར། །སྲིད་པ་གཞན་དུ་སྦྱེ་བ་དང་། །འཕོ་བ་མེད་པར་མཁས་རྣམས་གྱིས། །
རྟག་ཏུ་ངེས་པར་བྱ་བ་ཡིན། །

De même, lors de la conception,
Les agrégats ne naissent ni ne se
transportent
Dans une autre existence : que les sages
En soient assurés à jamais !

Just so, the wise shall always be convinced
That it is through the inter-linking of the
aggregates
That rebirth into other lives occurs,
But not that something transmigrates.

63. མདོར་ན་སྟོང་པའི་ཚོས་རྣམས་ལ། །ཚོས་རྣམས་སྟོང་པ་སྦྱེ་བར་འགྱུར། །བྱིད་པོ་ལས་འབྲས་ལོངས་སྲོད་
པ། །ཀུན་རྗེ་བ་ཏུ་ནི་རྒྱལ་བས་བསྟན། །

Bref, de choses vides
Naissent des choses vides :
Le Vainqueur enseigne que l'agent éprouve
Les effets de ses actes en vérité relative.

Empty phenomena, in short,
Derive from phenomena that are likewise
empty.
The agent and the action and the one who
reaps its fruits—
All this, the Buddha said, is relative, the all-
concealing truth.

64. ཇི་ལྟར་རྩ་ཡི་སྒྲ་དང་ནི། །དེ་བཞིན་སྒྲ་གུ་ཚོགས་པས་བསྐྱེད། །སྤྱི་ཡི་རྟེན་ཅིང་འབྲེལ་འབྲུང་བ། །མི་ལམ་
སྒྲ་མ་དང་མཚུངས་འདོད།

Le son du tambour, de même que la pousse
Sont le fruit d'un concours [de circonstances].
Les manifestations extérieures en
interdépendances
S'apparentent au rêve et au spectacle du
magicien.

Just like the sounding of a drum,
Likewise a shoot arises from a gathering of
causes.
All the things that in the outer world arise
dependently
Are, we say, like dreams and magical
displays.

65. ཚོས་རྣམས་རྒྱུ་ལས་སྐྱེས་པ་ནི། །རྣམ་ཡང་འགལ་བར་མི་འགྱུར་ཏེ། །རྒྱུ་ནི་རྒྱུ་ཉིད་ཀྱིས་སྟོང་པས། །དེ་
ནི་སྐྱེ་བ་མེད་པར་རྟོགས།

La production causale des choses
Ne contredira jamais [leur irréalité].
Puisque les causes ne sont pas telles par
essence,
On réalise que rien n'a de naissance.

That things arise from causes
Never contradicts what we have just
declared.
Since causes are devoid of being causes,
We understand phenomena to be unborn.

66. ཚོས་རྣམས་ཀྱི་ནི་སྐྱེ་བ་མེད། །སྟོང་ཉིད་ཡིན་པར་རབ་ཏུ་བཤད། །མདོར་ན་ཕུང་པོ་ལྔ་རྣམས་ནི། །ཚོས་
ཀུན་ཞེས་ནི་བཤད་པ་ཡིན།

Les choses n'ont pas de naissance :
Voilà une explication de la vacuité.
Bref encore, on explique que les cinq
agrégats
Désignent l'ensemble des phénomènes.

This unborn feature of phenomena
Is set forth as their emptiness.
Briefly, "all phenomena"
Refers to the "five aggregates".

67. དེ་ཉིད་ཇི་བཞིན་བཤད་པས་ན། །ཀུན་རྫོབ་རྒྱུན་ནི་ཆད་མི་འགྱུར། །ཀུན་རྫོབ་ལས་ནི་ཐ་དད་པས། །དེ་ཉིད་
དམིགས་པ་མ་ཡིན་ཏེ།

Le cours de la vérité relative ne
s'interrompra pas
Parce que le réel est expliqué tel quel.
Il n'est pas de réel
Différent de la vérité relative.

When suchness is expounded as it is,
The all-concealing relative is not at all
suspended.
For, separate from the relative,
There is no suchness to be found.

68. ཀུན་རྫོབ་སྣོང་པ་ཉིད་དུ་བཤད། །སྣོང་པ་ཁོ་ན་ཀུན་རྫོབ་ཡིན། །མེད་ན་མི་འབྱུང་ངེས་པའི་ཕྱིར། །བྱམ་དང་
མི་ཏྟག་ཇི་བཞིན་ནོ།

La vérité relative est vacuité, est-il enseigné,
Et le vide lui-même est la vérité relative.
Il est sûr que l'une est impossible sans
l'autre,
Comme l'impermanence et le fait d'être
composé.

The relative has been explained as
emptiness
And voidness is itself the relative.
Without the one, the other does not
manifest,
Just like impermanence and fabricatedness.

69. ཀུན་རྫོབ་ཉོན་མོངས་ལས་ལས་བྱུང་། །ལས་ནི་སེམས་ལས་བྱུང་བ་ཡིན། །སེམས་ནི་བག་ཆགས་རྣམས་
ཀྱིས་བསལ་ས། །བག་ཆགས་བྲལ་ན་བདེ་བ་སྟེ།

La vérité relative émane du karma et des
émotions négatives,
Et le karma émane de l'esprit.
Or l'esprit est accumulation de schémas
habituels :
La félicité vient avec la fin des schémas
habituels.

The relative derives from karma and
defilements;
And it is from the mind that karma
manifests.
The mind is but the meeting of habitual
tendencies
And freedom from such tendencies is bliss.

70. བདེ་བའི་སེམས་ནི་ཞི་བ་ཉིད། །སེམས་ཞི་བ་ནི་མོངས་མི་འགྱུར། །མོངས་མེད་དེ་ཉིད་ཉོན་ལས་པ་སྟེ། །དེ་
ཉིད་ཉོན་ལས་པས་གྲོལ་ཐོབ་འགྱུར།

La félicité de l'esprit est la paix elle-même
Et l'esprit en paix ne tombe pas dans
l'ignorance.
L'absence d'ignorance est la réalisation du réel
Et la réalisation du réel apporte la libération.

A blissful mind is peace itself;
A peaceful mind is not confused.
And unconfused, it fathoms suchness;
Assimilating suchness, it is free.

71. དེ་བཞིན་ཉིད་དང་ཡང་དག་མཐའ། །མཚན་མ་མེད་དང་དོན་དམ་ཉིད། །བྱང་ཆུབ་སེམས་མཚོག་དེ་ཉིད་དང་། །
སྣོང་ཉིད་དུ་ཡང་བཤད་པ་ཡིན།

Il est expliqué que l'Ainsité,
La réalité ultime, le sans-caractéristiques,
La vérité absolue et le suprême
Esprit d'Éveil sont la vacuité.

“Suchness”, “uttermost perfection”,
“Absence of all attributes,” “the ultimate”,
And “supreme bodhicitta”—
All these terms are names for emptiness.

72. བང་དག་སྤོང་ཉིད་མི་ཤེས་པ། །དེ་དག་ཐར་པའི་རྟེན་མ་ཡིན། །འགྲོ་བྱུག་སྲིད་པའི་བཙོན་རར་ནི། །ཚོངས་
པ་དེ་དག་འཁོར་བར་འགྱུར།

Ceux qui ne connaissent pas la vacuité
Ne peuvent pas atteindre la libération.
Ignorants, ils tournent en rond,
Prisonniers de l'existence, dans les six
destinées.

Those who have no grasp of emptiness
Lack the basis for their liberation.
Beings who are thus confused will wander
In the six worlds, in the prison of existence.

73. དེ་ལྟར་སྤོང་པ་ཉིད་འདི་ནི། །རྣམ་འགྲུར་པ་ཡིས་བསྐྱོམ་བྱས་ན། །ཁམས་གྱི་དོན་ལ་ཆགས་པའི་ཚོ། །འབྱུང་
བར་འགྱུར་བ་ཐེ་ཚོམ་མེད།

Il ne fait aucun doute
Que le yogi qui aura médité
Ainsi sur la vacuité œuvrera
Passionnément au bien des autres.

When yogis meditate
Upon this emptiness,
There is no doubt that there will rise in them
A longing for the benefit of others:

74. བང་དག་པ་དང་མ་དང་ནི། །ཁམས་པ་ཤེས་གྱུར་པས་བདག་ལ་སྤྲོམ། །ཕན་པ་བྱས་པར་གྱུར་པ་ཡི། །སེམས་
ཅན་དེ་དག་རྣམས་ལ་ནི། །བྱས་པ་བཟོ་བར་གྱུར་བར་བྱ།

Nous devons rendre leurs bontés
Aux êtres qui nous aidèrent autrefois
Parce qu'ils étaient notre père, notre mère,
Des proches ou des amis.

"I will repay the kindness of all beings,
Who in the past have shown me so much
goodness,
When they were my father, mother,
Relatives and friends.

75. སྲིད་པའི་བཙོན་རར་སེམས་ཅན་ནི། །ཉོན་མོངས་མེ་ཡིས་གདུངས་རྣམས་ལ། །བདག་གིས་སྐྱུག་བསྐྱུལ་བྱིན་
པ་ལྟར། །དེ་བཞིན་བདེ་བ་སྐྱིན་པར་རིགས།

De même que nous avons fait souffrir
Les êtres emprisonnés dans les existences
Et consumés par le feu des émotions
négatives,
Il est juste, à présent, que nous leur
offrions le bonheur.

"Those living beings trapped in
prisons of existence,
Tortured by the fires of their defiled
emotions—
Just as once I brought them sorrow—
It is right that I should bring them
happiness."

76. འཇིག་རྟེན་བདེ་འགྲོ་ངན་འགྲོ་ཡིས། །འདོད་དང་མི་འདོད་འབྲས་བུ་དེ། །སེམས་ཅན་རྣམས་ལ་ཕན་པ་དང་། །
གནོད་པ་ལས་ནི་འབྱུང་བར་འགྱུར། །

Les fruits désirables et indésirables
Du monde aux destinées bonnes et
mauvaises
Naissent du bien et du mal
Que l'on a pu faire aux êtres.

Results, desired and undesired,
In good or evil states within this world,
All these derive from actions, good or ill,
That have been done to other beings.

77. སེམས་ཅན་བསྟེན་པས་སངས་རྒྱས་ཀྱིས། །གོ་འཕང་གླ་མེད་ཉིད་འགྱུར་ན། །ལྷ་དང་མི་ཡི་ལོངས་སྤྱོད་གང་། །
ཚངས་པ་དབང་པོ་བྲག་པོ་དང་། །

Si, en servant les êtres,
On atteint l'insurpassable état de bouddha,
Pourquoi s'étonner de ce qu'il n'y ait
Pas une des richesses céleste ou humaine ...

The peerless state of buddhahood is gained
By taking the support of beings.
What wonder is it then
That there's no heavenly, no human joy—

78. འཇིག་རྟེན་སྤྱིང་བས་བརྟེན་དེ་དག། །སེམས་ཅན་ཕན་པ་ཙམ་ཞིག་གིས། །མ་བྲངས་པ་ནི་འགྲོ་གསུམ་འདིར། །
འགའ་ཡང་མེད་ལ་མཚར་ཅི་ཡོད། །

... Dont jouissent Brahmâ, Shakra
Ou les rois, dans ces trois mondes,
Qui ne provienne
D'un simple bienfait dispensé aux êtres ?

No state of Brahmâ, Indra, Shiva,
Or any guardian deity of the world,
Enjoyed in all the three realms of existence,
That was not engendered through desire
for beings' good?

79. སེམས་དམྱལ་དུད་འགྲོ་ཡི་དྲགས་སུ། །སྤྱུག་བསྐྱལ་རྣམ་པ་དུ་མའི་དངོས། །སེམས་ཅན་རྣམས་ཀྱིས་སྤྱིང་
བ་གང་། །དེ་ནི་སེམས་ཅན་གནོད་ལས་བྱུང་། །

Les innombrables formes de souffrances
Que les êtres éprouvent dans les enfers,
Le monde des animaux et celui des esprits
faméliques
Sont l'effet du mal fait aux autres.

All the different kinds of pain
That beings suffer in the hells,
As animals or hungry ghosts—
All these result from harming beings.

80. བཀའ་སྐྱོམ་ཕན་ཚུན་རྟེན་པ་དང་། །ལཱི་ལི་ལི་སྐྱུ་བ་སྐྱུ་ཉིད། །བརྒྱུ་པར་དཀའ་ཞིང་ཟད་མེད་དེ། །
སེམས་ཅན་གཞོན་པའི་འབྲས་བུ་ཡིན། །

Les souffrances de la faim et de la soif, des
échanges
De coups et des autres mauvais traitements,
Si difficiles à vaincre et ne cessant jamais,
Résultent du mal infligé à autrui.

Hunger, thirst and conflict back and forth,
And pain by which we are tormented,
Endless and so hard to overcome:
All this results from harming beings.

81. སངས་རྒྱལ་བྱུང་ཚུབ་སེམས་ཉིད་དང་། །བདེ་འགྲོ་དང་ནི་དན་འགྲོ་གང་། །སེམས་ཅན་དག་གི་རྣམ་སྤྲིན་
ཡུང་། །ངོ་བོ་གཉིས་སུ་ཤེས་པར་བྱ། །

La bouddhité, l'esprit d'Éveil lui-même
Et les bonnes destinées face aux mauvaises
destinées:
Comprenez bien que leurs actes apportent
Aux êtres deux types d'effets de pleine
maturité.

Buddhahood and Bodhisattvahood and
every happy state,
And then by contrast all the evil destinies—
It's thus that we should understand
The twofold ripening of beings' deeds.

82. དངོས་པོ་ཀུན་གྱིས་བསྟེན་བྱ་ཞིང་། །རང་གི་ལུས་བཞིན་བསྟུང་བར་བྱ། །སེམས་ཅན་རྣམས་ལ་ཆགས་བྱལ་
བཤོ། །དུག་བཞིན་འབད་པས་སྤང་བར་བྱ། །

Aidez les autres avec tout ce que vous avez ;
Protégez-les comme votre propre corps.
Efforcez-vous d'éviter comme le poison
L'apathie à l'égard des êtres !

Guard beings as you would your very body;
Attend to them with everything you have.
Indifference to the plight of beings:
This you should reject like poison.

83. ཉན་ཐོས་རྣམས་ནི་ཆགས་བྱལ་བས། །བྱུང་ཚུབ་དམན་པ་ཐོབ་མིན་ནས། །སེམས་ཅན་ཡོངས་སུ་མ་དོར་
བས། །རྫོགས་སངས་རྒྱལ་གྱིས་བྱུང་ཚུབ་ཐོབ། །

Les Auditeurs, affectés de cette apathie,
N'atteignent-ils pas un Éveil inférieur ?
Ceux qui n'abandonnent jamais les êtres
Atteignent l'Éveil de la parfaite
bouddhité.

Is not the Śrāvakas' enlightenment of
lesser scope
Because they lack this love?
By contrast, perfect Buddhas gain
enlightenment
Because they do not turn away from beings.

84. དེ་ལྟར་ཕན་དང་མི་ཕན་པའི། །འབྲས་བུ་འབྱུང་བར་དཔྱད་པ་ན། །དེ་དག་སྐད་ཅིག་གཅིག་གྱང་ནི། །རང་
དོན་ཆགས་ཤིང་ཇི་ལྟར་གནས། །

Lorsqu'on examine les effets résultant
Du bien et du mal faits aux autres,
Comment pourrait-on rester égoïste
Ne serait-ce qu'un seul instant ?

Once one has examined
The results of helpful and unhelpful deeds,
How, even for a single instant,
Can one stay attached to one's own benefit?

85. སླིང་རྗེས་བརྟན་པའི་རྩ་བ་ཅན། །བྱང་སེམས་ལྷུ་གུ་ལས་བྱུང་བ། །གཞན་དོན་གཅིག་འབྲས་བུ་རྒྱབ་ནི། །
རྒྱལ་བའི་སྲས་རྣམས་སློམ་པར་བྱེད། །

Pourvu d'une racine ferme par la
compassion
Et issu de la pousse de l'esprit d'Éveil,
L'altruïsme qui a pour seul fruit l'Éveil
Est ce sur quoi méditent les bodhisattvas.

From the plant of bodhicitta firmly rooted
in compassion
The one and only fruit of others' welfare
grows.
Thus the Buddhas' children,
Meditate on bodhicitta.

86. གང་ཞིག་བསློམས་པས་བརྟན་པ་ནི། །གཞན་གྱི་སྲུག་བསྲུག་གིས་བྲེད་ནས། །བསམ་གཏན་བདེ་བ་དོར་ནས་
གྱང། །མནར་མེད་པར་ཡང་འཇུག་པར་བྱེད། །

Effrayé par les souffrances d'autrui,
Celui qui s'est affermi dans la méditation
Renonce même au bonheur de la
concentration
Pour plonger dans l'enfer des Tourments
insurpassables.

And when through meditation it is firm,
These Bodhisattvas are appalled by others'
torment.
They renounce samādhi's bliss,
And even plunge into the hell of
Unrelenting Pain.

87. འདི་ནི་དོ་མཚར་འདི་བསྲུགས་འོས། །འདི་ནི་དམ་པའི་རྒྱལ་ལུགས་མཚོན། །དེ་དག་རྣམས་གྱི་རང་ལུས་
དང་། །ཁོར་རྣམས་བྱིན་པ་དོ་མཚར་མིན། །

Voilà qui est merveilleux et mérite l'éloge,
Voilà la suprême tradition des être sublimes,
Même s'il n'y a rien d'étonnant à ce que
ceux-ci
Fassent don de leur corps et de leur richesses.

How wonderful this is, how worthy to be
praised—
This is the supreme, holy way!
And yet it's not at all remarkable
To give away one's body or one's wealth.

88. ཚོས་རྣམས་སྣོང་པ་འདི་ཤེས་ནས། །ལས་དང་འབྲས་བུ་སྟོན་པ་གང་། །དེ་ནི་ངོ་མཚར་བས་ངོ་མཚར། །མང་
དུ་བྱུང་བས་མང་དུ་བྱུང་། །

Suivre la loi des actes et de leurs effets
Une fois qu'on sait les choses vides,
Voilà qui est plus extraordinaire que
l'extraordinaire
Et plus merveilleux que le merveilleux !

Instead to grasp the emptiness of things,
And to rely upon the karmic law of cause
and fruit—
It's this that is more wonderful than wonderful,
More marvellous than marvellous!

89. སེམས་ཅན་བསྐྱབ་པའི་བསམ་པ་ཅན། །དེ་དག་སྲིད་པའི་འདམ་སྐྱེས་ཀྱང་། །དེ་བྱུང་ཉེས་པས་མ་གོས་པ། །
ལྷ་ཡི་པ་འི་འདབ་མ་བཞིན། །

Ceux qui pensent à protéger les êtres
Renaissent dans la boue des existences,
Mais leur apparition ne les souille pas
Comme les pétales du lys d'eau.

Wishing to be guardians of beings,
Though in saṃsāra's mire they take their birth,
[Bodhisattvas] are unstained by all the
faults thereof,
Like petals of the lotus, water-born.

90. ཀུན་བཟང་ལ་སོགས་རྒྱལ་བའི་སྲས། །སྣོང་ཉིད་ཡེ་ཤེས་མེ་ཡིས་ནི། །ཉོན་མོངས་བྱུང་གིང་བསྐྱེད་མོངས་
ཤི། །དེ་ལྟར་སྣོང་རྗེས་བསྐྱེད་ལྡུང་ཅིང་། །

Samantabhadra et les autres bodhisattvas
Ont certes brûlé le bois des émotions négatives
Au feu de sagesse de la vacuité
Mais, ce faisant, ils s'imprègnent de
compassion, ...

Though Bodhisattvas like Samantabhadra
Burned away defilement's tinder wood
With wisdom fires of emptiness,
They still are moistened and made tender
by compassion.

91. སྣོང་རྗེས་དབང་དུ་བྱུང་པ་རྣམས། །གཤེགས་དང་བལྟམས་དང་རོལ་པ་དང་། །ཁབ་ནས་འབྱུང་དང་དཀའ་
བ་སྣོད། །བྱང་ཆུབ་ཆེ་དང་བདུན་སྡེ་འཛོམས། །

Et, dominés par elle, ils viennent [au monde],
Prennent naissance et s'ébattent,
Puis ils quittent leur palais pour s'adonner
à l'ascèse,
Atteindre le Grand Éveil et vaincre les
hordes démoniaques ;

Caught beneath compassion's power,
They display their coming, birth,
experience of pleasures,
Renunciation and the practice of austerities,
Their great enlightenment and conquest of
the demon host.

92. ཚོས་གྱི་འཁོར་ལོ་བསྐྱོར་བ་དང་། །ལྷ་རྣམས་ཀུན་ལ་ཞུགས་པ་དང་། །དེ་བཞིན་དུ་ནི་སྤྲུང་ན་ལས། །འདས་
པ་སྟོན་པར་མཛད་པ་ཡིན། །

Ils font tourner la roue du Dharma,
Honorent les requêtes de tous les dieux,
Et enfin, de la même manière,
Donnent l'apparence de passer au-delà de
la souffrance.

They then show forth the turning
Of the Dharma Wheel;
Establishing the gods upon the path to freedom,
They then display their passing to the state
beyond all sorrow.

93. ཚངས་དང་དབང་པོ་བྱུང་འཇུག་དང་། །དྲག་སོགས་གཟུགས་སུ་སྐྱེལ་མཛད་ནས། །འགྲོ་བ་འདུལ་བའི་སྐྱོར་
བ་ཡིས། །སྤྲུགས་ཇེ་འོ་རང་བཞིན་ཅན་གར་མཛད། །

Empruntant l'aspect de Brahmâ,
Indra, Vishnu, Rudra et les autres,
Ils dansent leurs danses de compassion
En œuvrant au bien des êtres.

They manifest in forms
Of Brahmâ, Indra, Vishnu, Shiva and the rest.
Exhibiting the dance of their compassion
Through actions that lead beings on the
path.

94. སྲིད་པའི་ལམ་ལ་སྐྱོར་རྣམས་ལ། །ངལ་སོའི་དོན་དུ་ཐེག་པ་ཆེ། །འབྲུང་བའི་ཡེ་ཤེས་གཉིས་པོ་ཡང་། །གསུངས་
པ་ཡིན་ཏེ་དོན་དམ་མིན། །

C'est pour que les êtres fatigués sur les
voies
De l'existence se reposent qu'ont été
enseignées
Deux sagesse préparant au Grand
Véhicule,
Mais ce n'est pas l'enseignement ultime.

To solace those despondent on the
pathways of existence,
That beings might embrace the Mahayāna,
Two kinds of primal wisdom were set
forth,
Yet this is not the final teaching.

95. ཇི་སྲིད་སངས་རྒྱུས་གྱིས་མ་བསྐྱེལ། །དེ་སྲིད་ཡེ་ཤེས་ལུས་དངོས་ཅན། །ཁྲིང་འཛིན་སྐྱོས་པས་རྒྱལ་འགྲུང་
བཞུགས། །ཉན་ཐོས་དེ་དག་གནས་པར་འགྲུང། །

Tant que les bouddhas ne les sollicitent pas,
Les Auditeurs, pourvus d'un corps
De sagesse, restent évanouis
Dans l'extase de la concentration.

The arhat Śrāvakas,
Till the Buddhas call them,
Rest in wisdom bodies,
Drunk on concentration.

96. བསྐྱལ་ན་སྣ་ཚོགས་གཟུགས་ཀྱིས་ནི། །སེམས་ཅན་དོན་ལ་ཆགས་གྱུར་ཅིང་། །བསོད་ནམས་ཡེ་ཤེས་ཚོགས་
བསགས་ན། །སངས་རྒྱས་བྱུང་ཚུབ་ཐོབ་པར་འགྱུར། །

Réveillés, ils s'attachent à faire le bien des
êtres

Sous une multiplicité de formes
Et, quand ils ont accumulé mérites et
sagesse,

Ils atteignent l'Éveil des bouddhas.

Roused, they take on various forms,
And work with love for beings' sake.

Merit and wisdom gathered in,
They reach the awakening of buddhahood.

97. གཉིས་ཀྱི་བག་ཆགས་ཡོད་པའི་ཕྱིར། །བག་ཆགས་ས་བོན་བརྗོད་པ་ཡིན། །ས་བོན་དེ་དངོས་ཚོགས་པ་
ལས། །སྲིད་པའི་རླུ་གུ་སྐྱེད་པར་བྱེད། །

[Les Auditeurs] ayant [encore] des
propensions [liées] à la dualité,

Ces propensions sont appelées semences,
Et, quand toutes les conditions sont
réunies, ces semences

Donnent naissance aux pousses de l'existence.

They still have two propensities,
Which are described as seeds.

Through the gathering of such seeds and
other things,

The sapling of existence is produced.

98. འཛིག་རྟེན་མགོན་རྣམས་ཀྱིས་བསྟན་པ། །སེམས་ཅན་བསམ་དབང་རྗེས་འགྲོ་བ། །འཛིག་རྟེན་དུ་ནི་ཐབས་
མང་པོ། །རྣམ་པ་མང་པོ་ཐ་དད་འགྱུར། །

En s'adaptant à la pensée et aux facultés
des êtres,

L'enseignement des protecteurs du monde
Se différencie dans le monde

En multiples aspects et méthodes.

The Guardians of the world expound their
teachings

In conformity with beings' aspirations.

Many are the means of training worldly beings;
Many are the aspects of the teachings.

99. ཟབ་ཅིང་རྒྱ་ཆེའི་དགུ་བ་དང་། །ལ་ལར་གཉིས་ཀའི་མཚན་ཉིད་ཅན། །ཐ་དད་བསྟན་པ་ཡིན་ཡང་ནི། །སྟོང་
དང་གཉིས་མེད་ཐ་དད་མིན། །

On peut les répartir en profonds et en
vastes,

D'autres encore étant les deux à la fois.

Ils s'agit d'enseignements différents, certes,
Mais qui ne font qu'un avec la vacuité.

The teachings thus are various,
Some profound and others vast,

While some combine the character of both.

None diverge from emptiness and thus
they are not different.

100. བ་བྱུངས་རྣམས་དང་ནི་ས་རྣམས་དང་། །སངས་རྒྱལ་པ་ལོལ་སྤྱིན་གང་དག། །དེ་དག་བྱུང་རྒྱུ་སེམས་ཀྱི་
ཆར། །ཀྱུན་མཁྱེན་རྣམས་ཀྱིས་གསུངས་པ་ཡིན། །

Les dhāraṇīs et les terres [des bodhisattvas],
De même que les vertus transcendantes des
bouddhas,
Les Omniscients les ont enseignées
Comme des éléments de l'esprit d'Éveil.

All dhāraṇīs, grounds of realization,
The transcendent perfections of
enlightenment—
The Omniscient Ones described them all
As aspects of the awakened mind.

101. ལུས་དག་ཡིད་ཀྱིས་རྟག་པར་ནི། །དེ་ལྟར་སེམས་ཅན་དོན་བྱེད་པ། །སྣོད་ཉིད་ཚོད་པར་སྐྱ་རྣམས་ལ། །ཆད་
པའི་ཚོད་པ་ཉིད་ཡོད་མིན། །

Ceux qui avec leur corps, leur parole et leur
esprit
Œuvrent constamment au bien des êtres
Ne se disputent pas avec ceux qui
attaquent
La vacuité en tant qu'idée nihiliste.

Those who with their body, speech and
mind
Accomplish constantly the benefit of beings
Who advocate the arguments of
emptiness—
For them there is no charge of being nihilist!

102. འཁོར་བ་སྲུང་ན་འདས་པ་ལ། །བདག་ཉིད་ཆེ་དེ་མི་གནས་པ། །དེ་སྤྱིར་སངས་རྒྱལ་རྣམས་ཀྱིས་ནི། །མི་
གནས་སྲུང་ན་འདས་འདྲིར་བཤད། །

Les grands êtres ne se fixent pas plus
Dans le nirvāna que dans le saṃsāra,
Si bien que les bouddhas qualifient
Leur état de nirvāna sans demeure.

Great beings do not make their dwelling
Either in saṃsāra or nirvāṇa.
Therefore Buddha has discoursed upon
A “non-abiding” nirvāṇa.

103. སྣིད་རྗེ་རོ་གཅིག་བསོད་ནམས་སྦྱར། །སྣོད་ཉིད་རོ་ནི་མཚོག་སྦྱར་པ། །བདག་དང་གཞན་དོན་བསྐྱབ་དོན་དུ། །
གང་འཐུང་དེ་དག་རྒྱལ་སྐྱེས་ཡིན། །

La compassion donne un goût unique aux
mérites
Et la vacuité a une saveur suprême,
Ceux qui la consomment pour accomplir
leur bien
Et le bien des autres sont des bodhisattvas.

Those who, to achieve their own and
others' welfare,
Drink compassion with its single taste of
merit,
And voidness with its supreme taste [of
wisdom]—
These are Bodhisattvas, offspring of the Buddha.

104. དངོས་པོ་ཀུན་གྱིས་དེ་ལ་འདུད། །སྲིད་པ་གསུམ་ན་རྟལ་མཚོད་འོས། །སངས་རྒྱས་གདུང་ནི་འཚོབ་དོན་དུ། །
འཇིག་རྟེན་འདྲེན་པ་དེ་དག་བཞུགས། །

Je leur rends hommage avec tous mes biens,
Car ils méritent d'être constamment
honorés

Dans les trois mondes, eux, les héritiers
Des bouddhas qui guident le monde en les
représentant.

I reverence them with all that I possess,
Worthy as they are of constant worship in
the triple world.

These leaders of the world remain
As heirs and deputies of Buddhas.

105. བྱང་ཆུབ་སེམས་འདི་ཐེག་ཆེན་པོ། །མཚོག་ནི་ཡིན་པར་བཤད་པ་སྟེ། །མཉམ་པར་གཞག་པའི་འབད་པ་
ཡིས། །བྱང་ཆུབ་སེམས་ནི་བསྐྱེད་པར་གྱིས། །

Il est expliqué que cet esprit d'Éveil
Est la suprême [méthode] du Grand
Véhicule :
Cultivons-le en faisant tous nos efforts
Pour méditer dessus avec une
concentration parfaite.

Bodhicitta has been said to be
The highest aspect of the Mahāyāna.
Let us cultivate this bodhicitta,
Striving in the meditation.

106. རང་དང་གཞན་དོན་བསྐྱུབ་དོན་དུ། །སྲིད་ན་ཐབས་གཞན་ཡོད་མ་ཡིན། །བྱང་ཆུབ་སེམས་ནི་མ་གཏོགས་
པར། །སངས་རྒྱས་གྱིས་སྲུང་ཐབས་མ་གཟིགས། །

Dans le samsāra, il n'est pas d'autre moyen
D'accomplir son bien et celui des autres.
Les bouddhas n'ont pas trouvé
D'autre méthode que l'esprit d'Éveil.

Aside from bodhicitta,
There's no other means within the world
With which to gain the benefit of others
and oneself—
No other method have the Buddhas seen.

107. བྱང་ཆུབ་སེམས་བསྐྱེད་ཅམ་གྱིས་ནི། །བསོད་ནམས་ལུང་པོ་གང་ཐོབ་པ། །གལ་ཏེ་གཟུགས་ཅན་ཡིན་ན་ནི། །
ནམ་མཁའ་གང་བལས་ནི་ལྷག། །

Si la masse des mérites qu'on acquiert
Rien qu'en engendrant l'esprit d'Éveil
Avait une forme,
Elle déborderait de l'espace.

By simply generating the awakened mind,
So great a mass of merit is produced
That if it were possessed of solid form,
It would fill up the whole of space, and
still there would be more!

108. སྐྱེས་སུ་གང་ཞིག་སྐྱད་ཅིག་ཙམ། །བྱང་ལྷུབ་སེམས་ནི་སྒོམ་བྱེད་པ། །དེ་ཡི་བསོད་ནམས་ལུང་པོ་ནི། །རྒྱལ་
བ་ཡིས་ཀྱང་བབྲང་མི་སྲོད།

Mais la masse des mérites
De celui qui *médite* sur l'esprit d'Éveil
Ne serait-ce qu'un instant,
Les Vainqueurs eux-mêmes ne peuvent
l'évaluer.

And one who meditates on bodhicitta
Even for a single instant
Gains such quantity of merit—
Even Buddhas cannot measure it!

109. ཉོན་མོངས་མེད་པའི་རིན་ཆེན་སེམས། །འདི་ནི་ལོར་མཚོག་གཅིག་སུ་སྟེ། །ཉོན་མོངས་བདུད་སོགས་ཚོམ་
རྒྱུ་གྱིས། །བཞོན་མིན་འཕྲོག་པར་བྱ་བ་མིན།

Ce précieux esprit, libre des émotions
négatives,
Est unique: c'est le plus précieux des trésors.
Mais les brigands des émotions négatives
et les autres mârâs
Ne peuvent pas lui faire de mal ni le
dérober.

This precious state of mind without
defilement
Is the only supreme jewel
That brigands (demons of defilement)
Cannot harm or steal away.

110. ཇི་ལྟར་འཁོར་བར་སངས་རྒྱས་དང་། །བྱང་ལྷུབ་སེམས་དཔའི་སྒོན་ལམ་ནི། །མི་གཡོ་དེ་ལྟར་སློབ་ཉིད་ནི། །
བྱང་ལྷུབ་སེམས་གཞོན་ནམས་གྱིས་བྱ།

De même que, dans le samsâra,
Les vœux des bouddhas et des bodhisattvas
Sont inébranlables, de même doit être la
pensée
De ceux qui s'engagent dans l'esprit d'Éveil.

Just as in samsâra,
The Buddhas and the Bodhisattvas
Constantly make prayers of aspiration,
Likewise we should train our minds in
bodhicitta.

111. རོ་མཚར་གྱིས་ཀྱང་ཁྱེད་ཅག་གིས། །དེ་ལྟར་བཤད་པ་ལ་འབད་གྱིས། །དེ་རྗེས་ཀུན་བབྲང་སྲོད་པ་ནི། །འདྲ་
ཉིད་གྱིས་ནི་རྟོགས་པར་འགྱུར།

Étonnez-vous, certes, mais efforcez-vous
De pratiquer comme je vous l'ai expliqué.
Après cela, vous réaliserez vous-même
Les pratiques de Samantabhadra.

This is wonderful indeed;
So strive in what has been explained.
Then you yourself will comprehend
The actions of Samantabhadra.

112. རྒྱལ་མཚོག་རྣམས་ཀྱིས་བསྟོན་པའི་བྱང་ཆུབ་སེམས་ནི་བསྟོན་བྱས་པའི། །བསོད་ནམས་མཚུངས་མེད་དེང་དུ་
བདག་གིས་ཐོབ་པ་གང་ཡིན་པ། །དེ་ཡིས་སྲིད་པའི་རྒྱ་མཚོ་དབང་གྲོང་ནང་དུ་རུབ་པ་ཡི། །སེམས་ཅན་རྣང་
གཉིས་དབང་པོས་བསྟེན་པའི་ལམ་དུ་འགྲོ་བར་ཤོག། ||

Quels que soient les incomparables mérites
que j'ai acquis aujourd'hui
En faisant l'éloge de l'esprit d'Éveil dont
les suprêmes vainqueurs chantent la
louange,
Qu'ils permettent aux êtres sombrant dans
les vagues de l'océan
Des existences d'emprunter la voie suivie
par le Seigneur des Hommes !

And by the peerless merit I have now
achieved
Through praising bodhicitta praised
by all the buddhas,
May those who founder in the billows
of the ocean of existence
Tread the pathway taken by the Lord
of humankind.

བྱང་ཆུབ་སེམས་ཀྱི་འགྲེལ་པ་སྟོན་པའི་བདག་གི་ཆེན་པོ་འཕགས་པ་སྐུ་སྦྱབ་ཀྱིས་མཛད་པ་ཚོགས་སོ། །རྒྱ་གར་གྱི་མཁན་པོ་གུ་རྒྱ་ར་
དང་། ལོ་རྒྱུ་བར་ཞེ་བཤེས་གཉེན་གྱིས་བསྟུར་ཅིང་ལུས། སྐད་ཀྱི་རྒྱ་གར་གྱི་མཁན་པོ་ཀ་ཀ་ལྷ་མོ་དང་། བོད་ཀྱི་ལོ་རྒྱུ་བ་པ་ཚོ་ཉེ་མ་
གྲགས་ཀྱིས་བཅོས་པའོ། །||

Ici s'achève le « Commentaire de l'esprit d'Éveil » com-
posé par le maître, le grand être, le sublime Nāgārjuna.
Traduit [en tibétain] par l'érudit indien Guṇākara et le
lotsawa Rabshi Shényen, il a été révisé plus tard par l'éru-
dit indien Kanakavarman et le lotsawa tibétain Nyima
Drakpa de Patsap.

This concludes the Bodhicittavivāraṇa, the 'Commentary
on Bodhicitta,' composed by the great master Nāgārjuna.
It was translated by the Indian scholar Guṇākara and the
Tibetan translator Rabshi Shenyen. Later on, the trans-
lation was revised by the Indian scholar Kanakavarman
and the Tibetan translator Patsab Nyima Drak.

Translated according to the commentary (rnam shes nor
bu phreng ba) on the Bodhicittavivāraṇa by Dagpo Gom-
chen Ngawang Drakpa .